

A reformáció hozadéka a magyar nép számára

A Szászországból indult XVI. századi reformációi mozgalom három részre szakadt kárpátmedencei országra talált: nyugaton és északon a reformáció-ellenes Habsburg ház „legkeletibb provinciája” feküdt, középen a török hódoltság terpeszkedett, keleten pedig a porta kegyeiből létező erdélyi fejedelemség élt. Felbomlott a régi állami, adminisztratív rend, a Mohácsnál 2 érsekét, 27 püspökét és ki tudja hány száz papját elvesztett egyház szinte lebénult. Helyükbe lépett a főnemesség és próbálta az összeomlott állami gépezetet működtetni, – ilyen vagy olyan sikerrel.

Üldözés, romlás, veszteségek és reménytelenség közepette jelent meg a reformáció, mint „az első szellemi mozgalom, amely az ország egészét megmozdította” (Szerb A.), sőt: „...amely mind a három területnek szellemi egységet adott.” (Nemeskürty I.)

Hogy ebben a majdnem kilátástalan helyzetben valami új is lehetséges, arra reményt adott a humanizmus, a 12. század óta szinte minden európai egyetemen megjelent magyarországi diákok peregrinációja, a német telepítésű városok külhoni kapcsolatrendszere és nem utolsósorban a budai királyi udvar igen érdekes intézkedései. A korai húszas években hirtelen fellépő reformátori hatások pedig csak megerősítették a gyökeres változásokba vetett hitet.

Mit adott a reformáció a magyar népnek?

1. Találkozást az evangéliummal.

A magyarság vándorlása során már kapcsolatba került a kereszténység keleti formájával, a nyugatit viszont királyi rendeletre vette fel. A nem éppen reformáció-párti Werbőczy István híres Hármaskönyve (Tripartitum), amely 400 éven át, 51 kiadásban a magyar jogrend alapját képezte, ezt így fogalmazta meg: „A kereszténység felvétele okából a magyarok nem apostoli tanításra... tértek a katolikus vallásra, hanem saját királyuknak... intézkedése következtében.” (1. rész, 11. cikkely.)

Elterjedt vélemény, hogy István király hozatott idegen, magyarul nem tudó misszionáriusokat, elrendelte a templomépítéseket, apátságok megszervezését, szabályozta a templomhoz tartozást, mindezt királyi rendelettel. A kiváltságos klérus hamarosan részt kért a hatalomból. Nem tudjuk pontosan, hogy a honfoglalóknak milyen vallási kultuszai lehettek, (fehér ló áldozat, sámánkodás, tűzimádás?), de a királyi rendelet kötelezővé tette az új, a más kultushelyek látogatását és működését. A kultusz nyelve latin volt, s már ez is nehezítette a nép számára, hogy belső kapcsolatba kerüljön a kereszténység üzenetével. Ehelyett látványos rítusokkal, búcsújárással, zárandoklatokkal találkozhatott. De nem ez tette a magyar királyságot kereszténnyé, még csak a terjedelmesre nőtt Mária- (és árpádházi szentek) kultusza sem, amely újabb kutatások szerint már Álmos fejedelemmel bevonult a magyarság hitvilágába, tehát kereszténység előtti eredetű (!), hanem királyi rendelet szentesített politikai döntést: Géza fejedelem ugyanis nyolc meghatalmazottját küldte el a nyugati keresztény királyok Quedlinburgban, Kr.u. 973. márc. 23-án tartott gyűlésére, s ezzel elérte célját, hogy t.i. attól kezdve magyar királynak számított, országa pedig része lett a keresztény Európának, jóval István törvényei előtt!

A hirtelen fellépő reformátorok nem jelentek meg semmiféle felsőbb parancsra, nem hivatkoztak intézményre, hatóságra, ellenben tolmácsolni akarták annak a Szentírásnak az üzenetét, amely őket s z e m é l y e s e n megragadta. Ennek üzenete, a Jézus Krisztusról szóló örömhír nem állt a középkori egyház életének középpontjában! A reformátorok személyes érintettsége rámutatott arra, hogy ez honfitársaiknak is kincsévé válhat, amennyiben elfogadják – minden szenvedésük és megpróbáltatásaik idején is – Krisztus felszabadító és mentő üzenetét. Balzsamként hatott ez, amely erőt adott. Így látta ezt az irodalomtörténész: „A magyar nép a szentistváni keresztséget öntudatlanul élte át, mint csecsemő a keresztvizet, de

most válik a kereszténység a magyarságnak tudatos és harcolt sajátjává.” (Szerb A.) Huszár Gál reformátor tapasztalatból beszélt, amikor énekeskönyve bevezetőjében így vallott: „...nem értelem nélkül, sem idegen nyelven, hanem mind nyelvünkkel, szívünkkel, értelmünkkel, teljes lelkünkől dicsérjük és magasztaljuk az Urat...” Ez tette vonzóvá a reformátorok prédikációját, s tette lehetővé az evangéliummal való belső találkozást.

2. Elősegítette a magyar nép öneszmélését.

A feudális rendi társadalom, összefonódva a klerikusok-vezette egyházzal, hamar tudatosította a magyarságban, hogy hatalmasságok intézik a sorsát, amelyeknek alá van rendelve, sőt nekik kiszolgáltatva. Valósággal bebetonozta az „örök” rendet: van az úr és vannak a szolgák, s ez megmászhatatlan. Aki jobbágnak született, jószerével így is halt meg, ha csak nem került – kivételes esetben – egy papok kiképzésére felállított szemináriumba. A királyság területén a bécsi uralom gondoskodott arról, hogy ez az öröklött rendszer mindvégig megmaradjon. A hódoltságban megszállás, üldözés, öldöklés, szenvedés emlékeztette a túlélőket sorsuk megváltoztathatatlanságára. Némileg szabadabb világ alakulhatott volna ki az erdélyi fejedelemségben, ha nem kellett volna egész létét a török porta kegyeitől függővé tenni. A humanizmusból a nép semmit sem kapott. Ám a lassan kialakuló városi polgárság egyszerre lelkesedni kezdett a rotterdami mesterért, Erazmusért, aki nem rejtette véka alá, hogy egyházának megújulásra lenne sürgősen szüksége. Hangok jelennek meg, amelyek az egyház és a hatalom összeszövődését bűnnek tartják, méginkább annak az egyháziak erkölcsi botlásait, városi tanácsok magukhoz ragadják a papválasztás jogát. Apró, de egyre erősödő jelei annak, hogy eszmélődés megy végbe a társadalomban.

A század első évtizedeiben megjelennek a reformátorok, akik meglepően a nép mindennapi kérdéseivel életközben foglalkoznak. Legtöbbjük külföldi egyetemet járt, de munkája célcsoportjának az egyszerű népet tekinti. Diák műveltségű, de a népet a saját nyelvén szólítja meg. Az egyszerű jobbágy is megérti, amikor a Jehova Istenről beszél, aki haragszik népére és még idegenek basáskodását is ráhossa. Egyszerre megelevenedik a párhuzam a bibliai zsidó nép sorsa és a sajátja között. Oka van tehát a saját nyomorúságának, de a kegyelmes Isten a vigasztalás és az erő Istene is, amit Jézus Krisztusban, a Megváltóban mutatott meg.

A prédikátorokat nem érdeklik a határok, itt is, ott is hirdetik ezt az ÚJAT. S teszik ezt MAGYARUL! Ráébresztik a magyarokat, hogy bármely országrészben élnek is, ők egy nép és ennek súlya és méltósága van. Nem lehet itt még valami nemzeti összetartozási mozgalomról beszélni, de azokat a kapukat döngetik és nyitják meg, amelyek később a nemzeti egység és együttérzés kialakulásához vezetnek. Bornemisza Pétert osztrák tanára buzdítja Sophoklesz Elektrájának lefordítására, amit ő elvállal, mert lehetetlennek tartja, hogy ne lenne olyan gazdag a magyar nyelv szóbősége, amellyel a görögöt szabatos magyarsággal ki ne lehetne fejezni! A nagy felismerés érni kezd: mi is vagyunk, akiknek ugyan szétszaggatott hazája, de közös nyelve van. Identitásunkra, magyar voltunkra találtunk. Felértékelődtünk önmagunk szemében, minden megosztottság és nyomorúság ellenére is.

3. A Bibliát, mint tankönyvet

Tagadhatatlan, hogy a magyar népi vallásosság nem a Szentíráson nevelődött, mint ahogy ez a középkori egyházra is érvényes. Míg a latin nyelvű teológiai irodalomban a hellén szellem uralkodott el, addig a népi kegyességet kultikus formák, istentiszteleti szövegek megtanulása jellemezte, amit megtetézett a szentek legendáinak szinte szentírás-számba menő terjesztése.

A reformátorok legforradalmibbnak mondható tettei közé számított, hogy elhatározták népüknek a Bibliával való megismertetését. Megértették a néppel, hogy amit a humanisták Újként kilátásba helyeztek, azt megkaphatják a Szentírásból sokkal tökéletesebben. Mivel pedig Wittenbergből azt a tanítást hozták magukkal, hogy a Szentírás önmagát magyarázza, ezzel

csak fokozták a kíváncsiságot. Hirdették, hogy nem félni kell ettől a csodálatos könyvtől, hanem olvasni, tanulmányozni kell. Ez pedig mindenkinek, s nem csupán latinos műveltséggel rendelkezőknek áll rendelkezésére. Eddig csak a papi rítusokat kellett figyelni, most azonban bárki előveheti és értelmezheti a Bibliát.

Ehhez azonban meg kell tanulni az írást-olvasást! Felbecsülhetetlen kultúrtörténeti és neveléspolitikai értékű lépés ez: a főúri és polgári szalonokban magától értetődő írás-olvasás és írásbeli közlés horizontja kitágul: írók jelennek meg, akik magyarul írnak műveiket, és a magyar betűt írni-olvasni megtanult magyar olvasók köre születik meg. Nem túlzás Horváth János megállapítása, aki szerint a nemzeti egység hiányában az olvasott nyelv lett az az erő, amely egybekovácsolta a három országrész népét. Például Heltai Gáspárra, a németből lett magyarnyelvű íróra gondoljunk: nem kevesen tartják műveit a XVI. századi magyar prózairodalom gyöngyszemeinek.

A reformáció óta beszélhetünk az eddig póriásnak tartott és most a Bibliából megtanult magyar nyelv tiszteletének kezdeteiről. A Biblián tanulta meg a magyar nép szeretni és becsülni azt a nyelvet, amelyen Isten ígéje szólt minden egyeshez. Magyar nyelvi csúcsteljesítménynek nevezhetjük a Károlyi Gáspár munkaközössége által magyarra fordított teljes Szentírást, a Vizsolyi Bibliát (1590).

4. Iskolákat a népnek

A wittenbergi reformátor feladatának érezte, hogy iskolák alapítására buzdítson. Hogy azt hogy kell csinálni és ott hogyan kell tanítani, azt a legmagasabb fokon, úttörő módon, professzortársa, Melanchthon dolgozta ki. Szívügye volt a humanista értelemben vett oktatás: felső és latin iskolák számára készített tanulmányi terveket, nyelvtani, szónoklattani és filozófiai műveket. Okkal nevezték őt Praeceptor Germaniae-nak. Dévai biztatására levelet írt Nádasdy Tamásnak és buzdította, hogy az utókorra is gondoljon, amikor iskolát akar alapítani (1537). De azt is hozzátette, hogy ezzel járuljon hozzá az Isten ígéje tisztább hirdetéséhez. Nádasdy Újszigeten alapította meg az első reformátori szellemű iskolát.

Igen sok városi tanács meglevő iskoláit human gimnáziumokká alakította át, a reformáció szellemében, sőt a mezővárosokban a mánások és polgárok iskolái mellé a reformátori gyülekezetek is megszervezték iskoláikat. Ezek fenntartása leginkább a támogató földesurak feladata lett, de a tananyagról a reformátorok gondoskodtak. Iskoláikat három osztályosra építették: az elsőben írás-olvasást és katekizmust tanítottak, a másodikban grammatikát, a harmadikban latin és görög irodalmat, retorikát, költészetet, etikát, teológiát és matematikát.

A reformáció ezzel a magyarországi művelődés kiszélesítéséhez, a lakosság tudásszintjének emeléséhez döntő módon járult hozzá. Egyben demokratizálta azt: nem egy reformátorunk paraszti, egyszerű sorból küzdötte fel magát és lett a művelődéstörténetünk fontos munkása. Ennek „negatív” bizonyítéka lett, hogy a későbbi ellenreformáció is rendeket hozott létre, amelyek mindenekelőtt az oktatásra szakosodtak. Voltak helyek, ahol a gyülekezeteknek előbb lett iskolájuk, s csak azután gondolhattak templomépítésre. Külföldről hazatérő peregrinusoknak is általában először iskolákban kellett bizonyítaniuk.

A bártfai iskolát Stöckel Lénárd, Melanchthon tanítványa emelte magas fokra, amiért a Praeceptor Hungariae címet kapta. Legkorábbi reformátori iskolák épültek: Eperjes 1531, Pápa 1531, Bártfa 1539, Nagyszeben 1541, Sárospatak 1548, Debrecen 1551, Várad és Sopron 1557, de Nagyszebenben már 1525-ben saját házában nyitott reformátori szellemű iskolát Hecht (Csukás) János városi bíró.

5. A magyarnyelvű irodalom feltételeit

A reformáció valósággal kikövetelte magának nyomdák alapítását, hiszen a futótűzként terjedő új hitnek Bibliákra, énekes- és imádságos könyvekre, kátéakra, prédikációkra volt égetően szüksége. Mátyás korában működött ugyan Hess András budai nyomdája, de abban

csak latin nyelvű könyvek jelentek meg. Szerb Antal szerint egyszerre megjelentek az „ezermesterek”. Írók voltak, akiknek írásban rögzíthető mondanivalója volt, amit saját nyomdájukban kinyomtatattak, a kinyomtatáshoz maecenásokat, sőt előfizetőket kerestek, könyveiket árusították. Így lett – Sz.A. szerint – protestantizmus a „nyomtatott könyv vallása”. Nagylelkű támogatók – mint a Perényiek, Nádasdyak – gondoskodtak arról, hogy a reformáció „sajtó munkája” megtegye fontos szolgálatát. Nádasdy Tamás 1537-ben abban a reményben alapított nyomdát Újszigeten, hogy Erdősi Szilveszter János nem csak az Újszövetség magyar szövegét nyomtatja ki nála, hanem bízott annak tudományos képzettségében is. Erdősinek köszönhetjük a reformáció üzenetének tömör összefoglalását magyarul:

*„Próféták által szól rígen níked az Isten/Azt kit ígért, íme végre megadta Fiát/
Buzgó lélekvel szól most es ezáltal/Kit hagyta, hogy hallgass, kit hagyta, hogy te kövess.”*

A jeles nyomdászok fáradhatatlanul dolgoztak az evangélium ügye érdekében. Huszár Gál 1558-ban ezt írta: „...hogy annál inkább szolgálhassam az Isten egyházát, sok gonddal és költséggel nyomdát is állítottam fel.. a mi vidékünk egyházainak támogatására.” Hányatott élete sem akadályozta munkájában, s ha jött az üldözés, „szekéren menekítette kézinyomdáját”. Kinyomtatta Sztárai Igaz papság tüköre c. művét, a magyar irodalom legelső drámáját, Bornemisza első prédikációs kötetét. Legjelentősebb munkája, az énekeskönyve, egyik legrégebbi magyar dallamforrásunk. Nyomdáját később Debrecen városa vette át és így lett a magyar nyomdászat egyik legelső központjává.

Kolozsvár reformátora volt Heltai Gáspár, aki betársult a Hofgreff nyomdába, majd tulajdonosa lett. 24 év alatt 22 magyar, 22 latin és 1 görög nyelvű könyvet nyomtatott és adott ki. Először írt magyar nyelvű imádságos könyvet, kiadta Luther Kis Kátéját, csaknem lefordította az egész Bibliát, Aesopusz fabuláit. Egyház- és irodalomtörténet úgy tartja őt számon, mint író, fordító, költő, riportert, igehirdetőt, nyomdászt, könyvkiadót és könyvkereskedőt.

Huszár Gál tanítványa volt Bornemisza Péter, aki már evangélikus püspökként állította fel Semptén a nyomdáját. Majd 1579-84 között Detrekőn dolgozott hihetetlen szorgalommal. 5 kötetben adta ki posztilláit, négy könyvet a kereszténység tudományáról, prédikációkat, temetési énekeket, kalendáriumot. Három legfőbb műve a még Bécsben kiadott Szophoklész Elektrájának fordítása, (Nemeskürty szerint a „Shakespeare előtti, európai színműirodalom remekműve”), Ördögi kísértetek – a magyar demonológiai irodalom legelső terméke, és a legelső magyarnyelvű evangélikus énekeskönyv, „Énekek három rendben külömb-külobmfélék” címen 1582-ben. Műveivel megvetette a magyar szépprózai elbeszélés alapjait, nyomdáját az evangélium hirdetésének szolgálatába állította és olyan szép nyelven írt, amely ma is frissen ható. Bornemisza is ezermester: író, műfordító, nyomdatulajdonos és nyomdász, könyvkiadó és hitvitázó, udvari pap és püspök, földbirtokos, a humanista görög szellem művelője, előfizetőséggyűjtő.

Megemlíjtük még Rafael Hoffhaltert és Rudolf fiát, akiknek nyomdája Debrecenben, Váradon, Gyulafehérváron szinte teljes mértékben a reformáció szolgálatában nem kevesebb, mint 130 könyvet jelentetett meg.

Gulyás Pál szerint 1529-1600 között Magyarország mindhárom részén 334 magyarnyelvű könyv jelent meg. Ezen kívül még 16 görög, 233 latin, 28 német, 11 román, 9 ószláv és 24 többnyelvű. Bibliafordítások, ima- és énekeskönyvek, káték és egyéb vallásos művek. Nem csoda, ha a nagy irodalomtörténész, Horváth János, méltó emléket állított a többségükben reformátor szerzőknek irodalomtörténetében, amelynek ez a címe: „A reformáció jegyében – A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.” (1957)

Kézirat befejezve 2017. febr. 20-án

Dr. Gémes István